रक्रान्तौ सत्यां चरासू धनहानी युतहीनौ कार्य्यौ तौ क्रमेण दिनरात्रिदले दिनार्धरात्र्यर्धे कालविद्भिरुक्ते। दक्षिणक्रान्तौ सत्यां विपर्यस्ते दिनरात्रिदले यत्र हीनं तद्दिनार्धं, यत्र युतं तद्रात्र्यर्धमित्यर्थः। तुकारात् ते दिनरात्र्यर्धे द्विगुणे दिनक्षपे दिनमानरात्रिमाने ग्रहस्य स्तः। उक्तरीत्या नक्षत्राणामपि दिनरात्रिमाने साध्ये इत्याह। विक्षेपेत्यादि। नक्षत्रध्रुवाणामानीतया क्रान्त्या नक्षत्रविक्षेपेणैकभिन्नदिक्क्रमेण युक्तयान्तरितयोक्तप्रकारेण सिद्धया स्वके नक्षत्रदिनरात्रिमाने साध्ये इत्यर्थः। अत्रोपपत्तिः। द्वादशाङ्गुलशङ्कुः कोटिः फलभा भुजोऽक्षकर्णः कर्णः, क्रान्तिज्या कोटिः, कुज्या भुजोऽग्रा कर्ण इत्यक्षक्षेत्रद्वयं प्रसिद्धम्। तत्र यदि द्वादशकोटौ फलभा भुजः, तदा क्रान्तिज्याकोटौ को भुज इत्यनुपातेन कुज्या। तत्स्वरूपं तु निरक्षदेशक्षितिजस्वदेशक्षितिजान्तरालस्थिताहोरात्रवृत्तप्रदेशस्य द्युज्याप्रमाणेन ज्येति त्रिज्याप्रमाणेन तज्ज्या चरज्येति द्युज्याप्रमाणेन कुज्या त्रिज्याप्रमाणेन केत्यनुपातेन चरज्या तद्धनुश्चरासवोऽहोरात्रवृत्तखण्डप्रदेशे निरक्षस्वक्षितिजान्तराल उत्तरगोले स्वक्षितिजस्य निरक्षक्षितिजादधःस्थत्वान्निरक्षक्षितिजयाम्योत्तरवृत्तान्तरालेऽहोरात्रवृत्तचतुर्थांशत्वादहोरात्रासुचतुर्थांशे चरासवो युता दिनार्धं हीना रात्र्यर्धं दक्षिणगोले स्वक्षितिजस्य निरक्षक्षितिजादूर्ध्वस्थत्वाद्धीना दिनार्धं, युता रात्र्यर्द्धमित्युपपन्नं सर्वं क्रान्तिज्येत्यादि"।

तत्र प्रणिधौ। "राजन्यकान्युपायज्ञैरेकार्थानि चरैस्तव" माघः। "तेषां वृत्तं परिणयेत् सम्यग्राष्ट्रेषु तच्चरैः" मनुः। चले "तस्य सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च "देवेभ्यश्च जगत्सर्वं चरं स्थाण्वनुपूर्वशः" मनुः। सुपि कर्म्मण्युपपदे "चरेष्टः" पा० ट चरणकर्त्तरि त्रि०। भूचरः खचरः। "शठोमिथ्याविनीतश्च बकव्रतचरोद्विजः" मनुः। मेषादौ "चरलग्ने चरांशे वा स्थापनं च विसर्ज्जनम्" ति० त०। स्वार्थे अण्। चार प्रणिधौ

चरक पु० चरएव स्वार्थे क संज्ञायां कन् वा। १चरे दूतभेदे। २आयुर्वेदकारकमुनिभेदे पु०। "देवाकर्ण्य सुश्रुतेन चरकस्योक्तेन जानेऽखिलं स्यादस्या नलदं विना न दलने तापस्य कोऽपि क्षमः" नैष०। मन्त्रिवैद्योयोरेकरूपोक्तौ। चरकनामनिरुक्तिः आयुर्वेदशब्दे ७८० पृ० दर्शिता। ३तत्कृते ग्रन्थे च भावप्रका० तत्र च ग्रन्थे सूत्रस्थानं निदानस्थानं विमानस्थानं शारीरस्थानम् इन्द्रियस्थानं चिकित्सितस्थानं कल्पस्थानं सिद्धिस्थानम् इत्यष्टौ स्थानानि। ४पर्पटे राजनि०। ५चक्रकरे ६भिक्षौ शब्दार्थचि०।

चरकाल पु० "निरक्षदेशक्षितिजाख्यवृत्तमुन्मण्डलं तज्जगुरन्यदेशे। स्वे स्वे कुजेऽर्कस्य समुद्गमोऽस्माच्चरार्धमर्कोदययोस्तु मध्ये" सि० शि०। "आदौ स्वदेशेऽथ निरक्षदेशे सूर्योदयोह्यस्तमयोऽन्यथातः। ऋणं ग्रहोऽस्मादुदये स्वमस्ते फलं चरोत्थं रविसौम्यगोले। याम्ये विलोमं खलु तत्र यस्मादुन्मण्डलं स्वक्षितिजादधस्तात्। नात्याह्वयादुत्तरयाम्यभागौ गोलस्य तावुत्तरयाम्यगोलौ" सि० शि० उक्ते दिनमानज्ञानोपाये कालभेदे।

चरगृह न० चररूपं गृहम्। मेषकर्कतुलामकररूपेषु राशिषु। चरगेहादयोऽप्यत्र। [जातित्वात् ङीष्।

चरट पुंस्त्री चर-बा० अटच्। खञ्जनखगे शब्दमा० स्त्रियां

चरण पु० चर-करणे ल्युट्। १देहावयवभेदे पादे "सुतेन धातोश्चरणौ भुवस्तले" माघः "द्वितीये हस्तचरणौ तृतीये वधमर्हति" मनुः। २वेदैकदेशे शाखापरपर्याये "गोत्रं च चरणैः सह" महाभाष्यका०। चरणव्यूहः। ३अर्कादेः किरणे। ४श्लोकानां चतुर्थभागे पादे च। "प्रथमाङ्घ्रिसमोयस्य तृतीयश्चरणोभवेत्" छन्दोम०। "५चतुर्थभागमात्रे। "पश्यन्ति खेटाश्चरणाभिवृद्धितः" ज्योति०। ६एकदेशमात्रे "ज्योतिश्चरणाभिधानात्" शा सू०। भावे ल्युट्। ७अनुष्ठाने "अकृत्वा भैक्ष्यचरणम्" "तपसश्चरणैश्चोग्रैः" मनुः। "रमणीयचरणा अभ्यासोह रमणीयां योनिमापद्येरन्" श्रुतिः चरणशब्दस्य आहारार्थकत्वेऽपि कर्म्ममात्रपरत्वमुक्तं शा० सू० भा० तच्चानुशयशब्दे १८६ पृ० उक्तम् चरण+चतुरर्थ्यां तृणास। चरणस तन्निर्वृत्तादौ त्रि०

चरणग्रन्थि पु० ६त०। गुल्फे हेमच०।

चरणपर्व्वन् न० ६त०। गुल्फे त्रिका०।

चरणव्यूह पु० चरणानां वेदशाखानां व्यूहोऽत्र। वेदशाखाविभाजके ग्रन्थभेदे।

चरणायुध पुंस्त्री० चरण आयुधं यस्य। कुक्कुटे अमरः "आकर्ण्य सम्प्रति रुतं चरणायुधानाम्" सा० द०। स्त्रियां जातित्वात् ङीष्।

चरणि पु० चर-अनि। मनुष्ये "सुविद्वांसं च कृत्यं चरणीनाम्" ऋ०८ २४ २३। "चरणीनां मनुष्याणाम्" मा०।